

Autors: Andrejs Mūrnieks

1. Kultūras jēdziens.

1.3. Kultūras hierarhiskā uzbūve, kultūras kodols.

Lai izprastu kultūras kodolu – dziļākos pamata pieņēmumus par esamību, vispirms var analizēt pašu cilvēku kā kultūras veidotāju (1). (sk. 4. prezentācijā 2. slaidu)

Cilvēkam ir duāla daba – viņš ir garīgi materiāla jeb psiho-fiziska būtne. Šī dualitāte atspoguļojas arī cilvēka apziņas struktūrā, kur apvienojas gan fizisku impulsu izraisītas reakcijas, gan kultūras iespaida rezultātā veidotie garīgi priekšstati, vērtības, pārliecības un idejas. Cilvēka psihe analīze var palīdzēt izprast arī kultūras kodolu, kas varētu būt līdzīgi organizēta. Kultūra ir sabiedrības kolektīvā apziņa, jo tā glabā un pamato pamata pieņēmumus par esamību, uz kuriem savukārt balstās morāli ētiskā normu un vērtību sistēma.

Saskaņā ar Z.Freida koncepciju, cilvēka psihe ir organizēta trejādi:

1) *id* (ar šo īso vārdu saprotot cilvēka dziņas, kas nāk no zemapziņas, bet faktiski no cilvēka ķermeņa; īpaši Freids uzsver *libido* tieksmi (dzimumdziņa) un destruktīvo *tanatos* (nāves, iznīcināšanas) tieksmi),

2) *ego* (cilvēka “es” apzinātā daļa, apziņa),

3) *super-ego* (virsapziņa – ar to saprotot prasības, priekšstatus un ideālus, ko cilvēka apziņai piedāvā un dažos gadījumos pat uzspiež sabiedrība ar audzināšanu).

Šajā shēmā tieši *super-ego* atbilst kultūrai, veido it kā rezervuāru, no kura cilvēks smeļ nepieciešamo, lai izprastu pasauli un izdarītu izvēles. Tieši kultūra piedāvā cilvēkam un cilvēks tajā atrod ko tādu, kas ir par viņu cildenāks, nozīmīgāks, varenāks. Kultūrā cilvēks atrod ideālus, vērtības un uz to bāzes veido savus mērķus, organizē savu dzīvi, izdara personiskās izvēles.

Cilvēka psihē apzinātā daļa, pēc Z. Freida domām, atrodas it kā starp diviem “dzirnakmeņiem”. No “apakšas” uz cilvēka apziņu „spiež” viņa dziņas – ķermeņa fiziskās vajadzības. Savukārt no “augšas” uz cilvēku iedarbojas kultūras normas, pareizas izturēšanās modeļi, kas spiež cilvēku rīkoties saskaņā ar pieņemtajām uzvedības formām, likumiem. No *super-ego*, kas arī lielākoties darbojas neapzināti, rodas individuālā sirdsapziņa – tā uzskatīja Z. Freids. (2)

Super-ego ir tas, ko cilvēks piesavinās no kultūras, un kas kļūst par individuālo dzīves izvēļu kritēriju. Audzināšanas procesā persona tiek aicināta līdzināties autoritātēm, varoņiem. Šādas autoritātes bērnam sākumā ir viņa vecāki, vēlāk skolotāji, draugi, mākslas darbu varoņi, politiskie vadoņi, visbeidzot daudziem tāds kļūst Dievs – kā augstākais ideāls un mērķis.

Līdzīgi kā cilvēka psihē, kurā var izšķirt trīs svarīgākos līmeņus, trīs būtiskākos attieksmju virzienus iespējams saskatīt arī kultūrā. Pēc krievu vēsturnieka A.Zubova domām, kultūras dziļāko būtību raksturo sabiedrības attieksmes pret **Dievu, cilvēku un pasauli.** (3)

Tātad gan cilvēka psihē, gan kultūrā var izdalīt trīs pakāpienus, kas veido vertikāli. Paplašinot A. Zubova domu – dziļāko pamatpieņēmumu līmenī var izdalīt trīs elementus jeb trīs būtiskākos attieksmju virzienus.

Pirmais ir – priekšstati par dabu, apkārtējo vidi vai vēl plašāk – attieksme pret pasauli kā tādu, tās interpretācija.

Otrais ir – priekšstati par cilvēku, viņa uzbūvi, vietu un nozīmi pasaulē.

Trešais ir – priekšstati par augstāko cilvēka, sabiedrības un pasaules virsmērķi, ideālu.

Šajā vērtību hierarhijas virsotnē tradicionālajās, senajās kultūrās atrodas augstākā reliģiskā ideja – Dievs jeb dievišķais (dievi, radošie kosmiskie spēki utt.). Tas ir augstākais apelācijas līmenis, pie kā vērsties. Tas piešķir dzīvei jēgu un vērtību.

Visi trīs pakāpieni veido vertikālo dimensiju kultūrā.

Dažās sabiedrībās un to kultūrās augstākajā apelācijas līmenī, protams, var arī nebūt Dieva. Būs kaut kas cits, tam nozīmes ziņā līdzīgs. Piemēram, budismā šajā nišā būs nirvāna – augstākais apziņas stāvoklis, kad nav ciešanu un ko tiecas sasniegt budisti.

<i>Super-ego</i> – kultūra (“virsapziņa”)	Ideālais, virsmērķis (augstākais apelācijas līmenis, augstākā vērtība, dievišķais paraugs)
<i>Ego</i> – apzinātais, cilvēka “es” (“pašapziņa”)	Cilvēks (priekšstati par cilvēka uzbūvi, vietu pasaulē, mērķiem, perspektīvu)
<i>Id</i> – dziņas (“zemapziņa”), plašāk: fiziskie impulsi	Pasaule (priekšstati par tās raksturu, izcelšanos un galamērķi)

1. att. Cilvēka apziņas (pēc Z Freida) un kultūras pamata priekšstatu shēmas (pēc A.Zubova) salīdzinājums.

Ikvienas sabiedrības apziņā augstākajā apelācijas līmenī vienmēr atrodas kāda nozīmīga vērtība. Pat izteikti ateistiskās sabiedrībās būs kāda galvenā, ģenerālā ideja, kas apvieno cilvēkus. Piemēram, Padomju Savienībā šāda ideja bija komunisms – laimīgas nākotnes sabiedrības vīzija.

Secinājums: Trīspakāpju shēma (ideālais, cilvēks, pasaule) var tikt izmantot kā pamata instruments (skala), lai salīdzinātu un analizētu kultūras. (Runa ir par lielu sabiedrības sistēmu (reģionu) kultūrām).

Komentārs: Visām cilvēka darbības jomām, protams, ir sava nozīme kultūrā. Filozofija, zinātne, reliģija, mitoloģija, tehnika, māksla, ideoloģija, ekonomika ietekmē kultūru. Taču kultūra NAV gluži mehānisks visu šo jomu apkopojums.

Latvijā ir sastopamas divas pieejas kulturoloģijas satura izklāstā (mācību grāmatās, programmās), kas saistās ar atšķirīgām izpratnēm par to, kas ir kultūra.

Pirmā pieeja kultūru saprot kā visu cilvēkdarbības jomu kopumu. Tādējādi kultūras jēdziena lielā mērā zaudē savu nozīmi. Jēdziens ‘kultūra’ tādā gadījumā dublē jēdzienu ‘civilizācija’ (vārda plašākajā nozīmē) un daļēji – ‘sabiedrība’, ‘cilvēce’. Šī pieeja netieši liek domāt, ka katra no šīm jomām (zinātne, māksla, tehnika utt.) attīstās patstāvīgi un neatkarīgi cita no citas, un tas viss kopā arī veido cilvēces kultūru. Līdz ar to zaudē savu nozīmi etniskā, nacionālā un reliģiskā piederība, sabiedrības kopējā vēsturiskā pagātne, arī cilvēka individuālā dzīve, individuālās vērtības.

Tiek ignorēts tas, ka pret šīm dažādajām jomām nav vienotas attieksmes dažādās sabiedrībās. Katrā sabiedrībā tā taču ir citāda, atšķirīga. Tāpēc nevar, piemēram, uzskatīt, ka pastāv māksla visiem, bet drīzāk jārunā par dažādām pieejām mākslai, dažādām mākslas valodām, mākslas izteiksmes veidiem. Dažādām sabiedrībām un pat atsevišķām sabiedrības grupām māksla var nozīmēt kaut ko pilnīgi atšķirīgu (tāpat mūzika, teātris, kino – katrs mākslas veids). Dažādos laikmetos pat vienas sabiedrības ietvaros, var mainīties tas, ko cilvēki sauc par mākslu. Gluži tāpat kā nav vienas valodas (vispār), bet ir dažādas konkrētās valodas (krievu, latviešu, latīņu, esperanto utt). Tas pats attiecas uz reliģiju. Reliģijas ir dažādas.

Pat zinātne senajā Grieķijā, piemēram, ar saviem uzdevumiem un mērķiem būtiski atšķīrās no zinātnes viduslaikos vai jaunajos laikos. Lai gan mūsdienās zinātnes valoda

(matemātiskās formulas, simboli utt.), pieņēmumi, metodes un mērķi ir visai unificēti, vienādi visai cilvēcei, tomēr arī šajā gadījumā saglabājas katras sabiedrības īpaša attieksme un pieeja (indiešiem vairāk attīstīta un padodas matemātika – jomas, kur nepieciešama analītiskā, abstraktā domāšana, ķīniešiem un japāņiem – vairāk praktiskās zinātnes, tehnika utt.). Tieši šo attieksmi pret zinātņi nosaka katras tautas kultūra, mentalitāte, vērtību izpratne. Tas izskaidro to, kāpēc tradicionāli kaut kas padodas labāk (vai sliktāk) vienai tautai, bet citādi tas ir citai.

Ir sabiedrības, kuras līdz pat pēdējam laikam nav attīstījušas valsti, zinātņi, sarežģītas tehnoloģijas (piemēram, hotentotu vai pigmeju ciltis). Tātad tajās svarīgas ir pilnīgi citas cilvēku darbības jomas. Dažu no mums pazīstamajām jomām tur vienkārši nav. Un ne jau tāpēc, ka hotentoti un pigmeji būtu mazāk attīstīti, bet gan tāpēc, ka viņu kultūrās šādām jomām nebija nozīmes.

Otrā pieeja, netiecas kultūrā ietilpināt pilnīgi visu ko cilvēks dara vai rada, bet gan kultūras jēdzienu sašaurināt un konkretizēt: ar to saprotot nevis visu cilvēkdarbības jomu kopumu, bet gan katrā sabiedrībā raksturīgo šo jomu izkārtojumu, struktūru, prioritāšu, vērtību sistēmu.

Kultūra it tas, kā cilvēki konkrētā sabiedrībā (valstī, tautā, reģionā) izkārto vērtības, kādām izvēlēm dod priekšroku, ko uzskata par svarīgāku vai mazāk svarīgu. Tātad kultūra – mijattiecību, vērtību, priekšstatu, uzvedības modeļu sistēma, kas izpaužas noteiktās dzīves praksēs.

Vienas un tās pašas tehnoloģijas izmantošana ekonomikā, piemēram, dod atšķirīgus rezultātus dažādās valstīs – un tas lielā mērā atkarīgs no cilvēku raksturiem, īpašībām šajās sabiedrībās, cilvēku attiecību, organizēšanās principiem, ko ietekmē konkrētā šo sabiedrību vērtību un tradīciju sistēma – kultūra.

Kā jau tika noskaidrots iepriekš – kultūra ir nevis materiālu priekšmetu kopums, bet gan jēga, ko šajos priekšmetos saskatām. Līdzīgi ir ar dažādām cilvēku darbības jomām. Katrā konkrētajā kultūrā tās iegūst savdabīgu, bieži vien atšķirīgu, jēgu. Tās attīstās nevis neatkarīgi cita no citas, bet saistībā. Un šī saistība tad arī konkretizējas katras sabiedrības neatkārtojamā kultūrā.

Līdz ar to kultūras vēstures un kulturoloģijas uzdevums ir nevis pētīt katras jomas attīstību atsevišķi (atstājot to politikas vēstures, mākslas vēstures, zinātnes vēstures,

religiju vēstures, mūzikas vēstures, ekonomikas vēstures kursiem), bet gan **kopsakarībās** ar noteiktā teritorijā dzīvojošām sabiedrībām, valstīm, tautām un ļaužu grupām. Turklāt konkrētā laika periodā (laikmetā). Piemēram, atsevišķos laikmetos dominējošā loma kultūrā ir bijusi reliģijai, citos – filozofijai, zinātnei, politikai, mākslai, ekonomikai (naudai). Atbilstoši tam kā elitārā (vadošā) sabiedrības daļa izvizījušies garīdznieki, valdnieki, zinātnieki vai finansisti. (Ilustrācijai var kalpot, piemēram, Voltēra, Ruso, Kanta, enciklopēdistu nozīme 18. gs., rakstnieku un mūziķu augstais novērtējums 19. gs. romantisma kultūrā, Einšteina popularitāte 20. gadsimta sākumā, ideologu un vadoņu loma 20. gs. (1930. – 1960. gadi), finansistu pieaugošā loma mūsdienās (Soross, Berzovskis, Hodorkovskis u.c.).

Divas pieejas kultūras izpratnei	
Kultūra kā sabiedrības vērtību (jēgas) sistēma	Kultūra kā visu cilvēkdarbības jomu kopums
Konkrētā laikmetā un teritorijā dzīvojošu sabiedrību vērtību, simbolu, mijattiecību sistēma. Piemēram, Eiropas kultūra, Latvijas kultūra; gotu, panku (sub)kultūras; ģimenes, uzņēmuma (mikro)kultūra; indivīda (iekšējā) kultūra, kas atspoguļojas uzvedībā, konkrētās izvēlēs, dzīves stilā.	Māksla, zinātne, reliģija, tehnika, filozofija, politika, ekonomika, valoda, mitoloģija - visu šo jomu summa. (Kultūras jēdziens šajā gadījumā dublē jēdzienu ‘civilizācija’)

2. att. Divas pieejas kultūras izpratnei. (autors A. Mūrnieks)

Secinājumi. Kultūra ietekmē visas cilvēka darbības jomas, bet nav šo jomu mehāniska summa. Kultūra ir tas, kā cilvēki konkrētajās sabiedrībās šīs jomas vērtē, izprot, ko tās viņiem nozīmē, kā tajās cilvēki darbojas un jūtas, kādus principus ievēro šo jomu organizācijā un attīstībā.

Kulturoloģijā svarīgi ir noskaidrot kā minētās jomas funkcionē dažādās sabiedrībās, bet kulturoloģija tieši nenodarbojas ar zinātņi, ekonomiku, teoloģiju, mākslu utt. Tās ir atsevišķas jomas, ar savu pieeju, metodēm un uzdevumiem.

Literatūra un atsauces:

1. Tradīcija sabiedrības struktūras un līmeņus salīdzināt ar cilvēku un atvedināt no viņa uzbūves ir pazīstama jau senajā Grieķijā, kur Platons savā dialogā „Valsts” salīdzina sabiedrības sistēmu ar cilvēku. Platons, *Valsts*. – Rīga: Zvaigzne, 1982
2. Freids, Z., *Totēms un tabu*. – Rīga: Minevra, 1995; Freids Z. *Psihoanalīzes nozīme un vēsture*. Lielvārde: Lielvārds, 1997
3. Zubovs, A. *Eiropas identitātes garīguma, civilizācijas un kultūras pamati*// Sarunas X, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008 – 342. – 360. lpp.